

ШЫН

№ 127
(18247)

2012 чылдың
ноябрь 1,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Хүннүң медээлери

КОМИССИЯ ХУРАЛЫНДА КИРЖИП ТУРАР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ажилчын сургакчылааш

Россия Федерациязынга девискээр планнаашкынының талазы-биле Чазак комиссиязының хуралында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол киржип турар.

кыны-биле Москва хоорайда, РФ-ке девискээр планнаашкынының талазы-биле Чазак комиссиязының хуралында киржип турар. Ону РФ-тиң Чазаның Даргазының оралакчызы Дмитрий Козак башкарып эрттирп турар.

Россия Федерациязының Ча-

зааның девискээр планнаашкынының талазы-биле Чазак комиссиязы дээрже чурттуң девискээри турму сайзыралын чедип алыр сорулга-биле Россия Федерациязының девискээр планнаашкынының документтерин белеткеп база күүседип турар үеде

күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органның, Россияның субъектилеринин дээди күүсекчи органның болгаш тус чер бот-башкарылга органның бир демниг хөдөлишкinnerин хандыра-биле тургускан башкарыкчы орган болур.

Шолбан Кара-оол Москвага федералдыг яамаларга болгаш ведомстволарга ажилчын ужура-жылгаларны эрттирер.

ӨРЕЛИГ КИЖИ ӨӨДЕЛЕВЕС

ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолдун Каа-Хем кожуунга ажилчын ужуражылгаларының бирээзинин үезинде тус черниң "Найрал" деп узуткаттынган дача ниитилелин төлээлери дуза чедирерин дилээн. Сөөлгү ийи чыл дургузунда дачаның 2 муң хире чурттакчылары чырык хандырылгазы чок чурттап турар. 446 дача девискээрилеринин, чүгле 150-ни албан езугаар бүртүкөдип алган. Чурттакчыларның электри хандырылгазы дээш өрелери 352 муң рубль четкен. Оң уржуундан энергия хандырылгазын соксаткан. "Дачаның чурттакчылары өрелерин төндүр төлөптерге, катап электри-биле хандыра" деп "Тываэнерго-сбыт" ААН албан-езу чагааларында айтып турар. Ынчалза-даа ында трансформатор подстанциязы аргажок эргижирээн, 2 муң чурттакчылыг девискээрни чогуур хандырып шыдаас. Тургустунган чидиг айтырыгны иитпирлээри-биле дачаның чурттакчылары дача ниитилелин каш удаа эде организастаан, сөөлүндө шуут дүжүргөш, кижилерүзү энергия хандырылгазының албан чери-биле амы-хууда керээлери чарып алыр аргазын бо-дай берген. А ону чедип алырда, чер девискээрлерин хуужудар апаар. Кожуунун эрге-чагырга органны бо айтырыгны иитпирлээринче далашпайн турар деп, дачалар чурттакчылары демдеглээн.

Шолбан Кара-оол ТР-ниң Үлет-пүр болгаш энергетика яамызының, Чер болгаш өнчү-хөреңги хамаарылгалар яамызының удуртукчулары база кожуунун чагырга черинин, "Тываэнерго", "Тываэнерго-сбыт" организацияларының төлээлери-биле кады дачаның чурттакчылары-биле катап ужурашкан. "Тургустунган байдал кол нуруунда кижилерниң боттарының буруузу-биле болган дээрзи билдингир. Чүге дээрже, чурттакчыларның хөй кезинге чер девискээрлерин ужура-дүрүм чок айтып берген. Харын-даа арын-нүүр чок удуртукчуларга хээли берип тургаш, алган чадапчок. Ынчалза-даа чидигленген айтырыгны черле иитпирлээр апаар" — деп, Шолбан Валерьевич шыңгы чугаалаан. Ужуражылганың түнелинде Тываның Баштыңы Кыска хуусаа дургузунда чурттакчыларның оран-савазынче түр када электри хандырылгазын дамчыдарын, а хамаатыларга өрелерин 2-3 айның ишинде кезектеп төлээрин дааскан. Чер болгаш өнчү-хөреңги хамаарылгаларының сайыды Салим Кызыл-оолга чер девискээрлеринин статусун илередип, оларны хууда чурттаар оран-сава тудуп болур чурттакчылыг чер категориязынче шилчидер аргазын өөренип көөрүн чугаалаан. Кожуунун чагырга черинге дача девискээрлеринин ээлеринин чогуур документтеринин бар-чогун илередир, бүртүкөдип чоргузарын айтыкан.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

ЧЕМЕЛДЕ АКША-ХӨРЕҢГИ ДЕТКИМЧЕЗИН БЭЭР

Октябрь 30-де Россияның Чазаның Даргазының оралакчызы Дмитрий Козактын удуртуп эрттиргени Россия Федерациязының территориалдыг планнаашкын талазы-биле Чазак комиссиязының хуралында Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол илеткелди кылган.

Ол 2012 чылда хоорай, черни ажыглаарының дүрүмнерин оларны тударынга, ол ышкаш база чингине планнарны белет-

кээрин доозар талазы-биле ажылдар чоруп турарын илеткээн. Оон аңгыда бо чылда регионун бюджет хандырылгазының айтырыын база чугаалаан. Россияның Чазаның даргазының оралакчызы Д.Козак Россияның Саң-хөө яамызындан Тывага бо чылдың регион бюджетинин дең-дески чоруун

хандыраарына немелде акша-хөреңгини тускайлаар дугайында дилээн деткээн. Ол дээрже республика девискээринге болгулаан чер шимчээшкinnerинин уржуктарын чайладыры болгаш өске-даа чарыгдалдар-дыр.

"АМЫДЫРАЛДЫҢ ДОКТОРУН" ЧАЛААН

Россияда болгаш даштыкы чурттарда наркология болгаш психиатрия талазы-биле чаартыкчы асурагылыг, медицина эртемнеринин доктору Женишбек Назаралиев-биле ажил-херекчи чугааны Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол кылган.

Назаралиев докторнун удуртканы медицина төвү делегейде көзүлбээн аргаларны ажыглап тургаш, алкоголизмни болгаш наркоманияны эмнеп турар. Төптүн эртем-практиктиг ажилдары 10 патенттери-биле камгалаттынган.

Тываның Баштыңы докторну Чеди-Хөл кожуунун Элегес суурга социал чедимче чок хамаатыларның реабилитация төвүнүн баазына тургузар социал төлөвилелди сайгарып чугаалажыры-биле чалаан.

Ындыг төптү Току кожуунун Хам-Сыра суурга чоокку үелерде ажыдары көрдүнгөн.

"Делегей деңгелдиг доктор Женишбек Назаралиевтин бистиң республикага кээринге чөпшээрешкени — улуг аас-кежи. Оң дузазы, арга-сүмези реабилитация төптеринин ажилын боттуп түнелдерлиг бедик деңгелче үндүрер арганы бээр" — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Женишбек Болсунбекович Назаралиев 1961 чылда төрүтүнгөн. Ол эмчи-домчулары-биле сурагжаан бурунгу кыргыс уктуг. Наркоманияны болгаш алкоголизмни эмнээринин талазы-биле Назаралиевтин ажилдал кылышкынына онзагай, оларны кыргыс өгбеле-

ринин хөй-хөй чылдарда ажыглап келген аргаларына үндезилеп тургускан.

Ол — медицина эртемнеринин доктору, Назаралиев докторнун медицина төвүнүн президентизи, Россияның Бойдус эртемнеринин академиязының кижигүнү. Ону "Амыдыралдың доктору", "Мөңгө дош бузукчузу", "Четкери сывыртаан кижилер" — деп адап турар, чүге дээрже героин ажыглаар наркоманияны болгаш арагалаашкыны үзе эмнээр талазы-биле ажилды бир дугаар сегирип алган кижилер.

Женишбек Назаралиев Киргизияның күрүнениң медицина институтун "психиатр эмчи" мергежилдиг дооскан. Өг-бүлелиг, оолдуг болгаш кыстыг.

КАТАП ТУРГУСТУНГАН

Республикада шээр малды тарып боозадырының ажил-чорудулгазы, 15 чыл эрткенде, катап тургустунуп эгелээн. Бо талазы-биле айтырылгалар Тываның Наадым байырлалының хүннеринде Малчыннар съездизинге чаңгыс эвес удаа көдүртүнгөн.

Бо чылдын республиканың тус-тус уксаалыг малын малдап ажил-агыйларның 13100 башын тарып боозадыры көргөнгөн. Бо чылдың сентябрь айда Краснерскин күрүнениң агрономия институтунин Тывада өөрөдиге үлгү мал эмнелгезинин удуртканын специалистери болгаш те-дуржулгалыг малчыннардан кижилерге бедидеринин кыжы мергежил бедидеринин кыжы эртен. Оон аңгыда малды тарып боозадыр ажил-чорудулгага Тываның күрүнениң агрономия факультетинин

Мөңгүн-Тайга кожуунда "Мөген-Бүрен" болгаш "Малчын", Бай-Тайга кожуунда "Бай-Тал", Чөөн-Хемчик кожуунда "Белдир" болгаш Барыин-Хемчик кожуунда "Биче-Тей" бүдүрүлгедө чоруп турар. Чоокку хүннерде Эрзинин "Бай-Хөл", Сүт-Хөлдүн "Амык", Чөөн-Хемчиктин "Даг-Ужу" көдээ ажил-агыйларына ук ажилды эгелээр. Октябрь 29-тун хүнүнге чедир 3430 баш шээр малды тарып боозаткан.

Тываның көдээ ажил-агый сайыдының оралакчызы Сергей Оюн: "Республикага мал тарып боозадыр ажил-чорудулганын катап тургустунганы мал ажилын сайзырадырына кол идигни берип турар. Оон аңгыда уксаалыг малдың шынарын бедидеринге болгаш оон чаш төлүн камгалаарына дузалаар. Ынчалза-даа бистиң мурнувуста ам-даа хөй

тединин болгаш Тываның көдээ ажил-агый техникумунун сургуулары хаара туттунган. Малды тарып боозадырының чугула херекселдерин шыгжаан 56 комплект чөмөдөн саттынган. 49 пунктулар организастаттынган. Малдың үре-зин шыгжаар черлерни тургузар дээш "Хаксияның уксаалыг мал бүдүрүлгези" КХН-биле керээ чар-дынган болгаш ынаар шилиттинген 30 малды чоруткан.

Бо хүнде мал тарып боозадырының ажилы — уксаалыг хойларлыг 7 ажил-агыйларда. Тес-Хем кожуунда "Деспен", "Чодураа",

Каң-оол Даваа: "СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ КОЛ ЧАГЫЫ КҮҮСЕТТИНГЕН"

2010 чылдың октябрь 21-де чаарттыгын Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттары бирги организакчы хуралын эрттирген. Ынчангаш бо чылдың октябрьда депутаттар хоойлуда көрдүнген хуусаазының таптыг-ла чартыын ажилдап эрткен бооп турар. Бо онзагай болушкун-биле холбаштыр Дээди Хуралдың Даргазы Каң-оол Тимурович Даваа-биле ужуражып, Тываның парламентизиниң 2 чыл дургузунда ажил-чорудулгазының дугайында чугааны кылган бис.

— Каң-оол Тимурович, 2 чыл дургузунда кылдыңан ажилдың түңнелдерин үндүрүп тура, оларның кайызын чугулалап, демдегледип болурул?

— Эң-не чугула түңнел — республиканың эрге-чагырга органнарының демниг ажилын чедип алганыыс болур. Соңгукчуларның депутаттарга кол чагыы-даа ол турган. Байдал кайы хире нарын турганын эки билер силер. Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазы ажилын барык соксаткан турган. Тывавыстың кол саң-хөө документизи — бюджетди үе-шаанда хүлээттинмейн туруп берген, республика көрдүнген акша-хөреңгиниң чүгө 12-ги кезээ-биле хандырынып турган. Ынчангаш Дээди Хурал болгаш Чазактың демниг ажилдап эгелээни бо эрткен каш чылдың көскү чедикшини деп бүзүрелдиг чугаалап болур. Бөгүн депутаттар ай санында Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оол, Чазак кежигүннери, сайыттар-биле каттышкан Чөвүлелдерге ужуражып, кандыг угланышкынныг кады ажилдаарын чугаалажып, дугуржуу ап турарын база онзагайлап демдегледип каалы.

— Эрткен 2 чыл дургузунда каш хоойлу-дүрүм хүлээттинген, бо ажил-чорудулгада Чазактын, Дээди Хуралдың, өске-даа хоойлу тургузукчуларының үлүг-хуузу кандыгыл?

— 2010 чылдың октябрь 31-ден 2012 чылдың октябрь 1-ге чедир үениң дургузунда Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттары 44 хуралдарны эрттирген, аңаа 1561 нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын, 314 хоойлуларны, 1247 доктаалдарны көргөн болгаш хүлээп алган, федералдыг хоойлулар төлөвилелдериниң 274-үн деткээн, 11 хоойлуларны бирги номчулганында хүлээп алган.

Хүлээп алган хоойлуларның 143-жүн парламентиниң депутаттары ажилдап кылган, 158 хоойлу төлөвилелдерин Тыва Республиканың Чазак, 7 хоойлу төлөвилелдерин республиканың соңгулда комиссиязы база хоойлу төлөвилелдериниң 5-жин Тыва Республиканың прокуратуразы болгаш Конституция комиссиязы 1 хоойлу төлөвилелин ажилдап кылган.

— Депутаттың ажылы хөй талагы болгай, ындыг турбузе ооң кол угланышкыны кандыг бооп турарыл?

— Бир дугаарында соңгукчуларның чагыгларын күүседиринче, күүсекчи эрге-чагырга органнары-биле тус чер бот-башкарылган органнарының кады демниг ажил-чорудулгазынче улуг кичээнгей салдыгган. База ол ышкаш онза кичээнгейни чурттакчы чонун, ылаңгыя хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерниң социал камгалалының чаа хевирлерин тургузарынче, экономиканың үре-түн-

нелдерин бедидеринче, тус черниң бараан бүдүрүкчүлеринге деткимче көргүзериниң, туризмин сайзырадырының чаа хевирлерин дилеп тыварынче, амгы үеде күштүг болуп турар хоойлужудулганы боттандыраарының контролюн күштелдиреринче кол кичээнгейни угландырган.

Бюджет, соңгулда, тус чер бот-башкарылганың талазы-биле хоойлужудулга чаарттыгын. Дээди Хуралдың ажилының ажык-чарлыг болурунун деннелин моон-даа соңгаар бедидери хандырытыгын (Дээди Хуралдың хуралдарын болгаш ооң ажил-чорудулгазының дугайында база эрттирип турар хемчеглериниң дугайында медээлерни бодунун албан-езуунун сайтызында дорт трансляция-биле көргүзүп турар).

— Бирги чыыштың Дээди Хуралының депутаттары кандыг чугула хоойлулар хүлээп алганыл?

— Дээди Хуралдың хоойлу чогаадыр ажил-чорудулгазының база бир кол угланышкыны хамааты ниитилелдериниң институттарын хөгжүдөр байдалдарны тургузары болур. Маңаа хамаарыштыр "Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының дугайында" хоойлуну парламент хүлээп алганын демдеглезди чугула. Бо хүнде эрге-чагырганың бүгү органнарының, ооң иштинде Дээди Хуралдың ажил-чорудулгазын хайгаараарының хөй-ниити контролюн тургускан, амгы үеде ол ажилды боттандырып эгелей берген.

Ол ышкаш депутаттар Хөй-ниити палатазының болгаш Тыва Республикага чаш уругун эргелериниң талазы-биле бүрүн эргелиг төлээниң хоойлузун саналдап кирир эргезин Тыва Республиканың Конституциясында быжыглаан.

Оон аңгыда чедери берге болгаш эвээш чурттакчылыг 39 суурларда чурттакчыларга халас юридиктиг дузаны чедирери, хоойлу же өскерилгелер киригениниң соонда, чедип алдыгган.

Өөредилге, кадык камгалалы болгаш социал камгалал талазы-биле хоойлужудулганы таарыштыр кылыры депутаттарның онза кичээнгейинге турган. "Өөредилге дугайында" хоойлу же кириген өскерилгелер езугаар өөредилге адырының ажилдакчыларына, ооң иштинде көдээ суурларда ажилдап турар башкыларга социал деткимчениң хемчеглери тодараттыгган, чуртталга бажыңнарының төлөвиринге, одалга болгаш чырыдылгага компенсациялар бээриниң чаңгыс аай чуруму тургустунган.

Опекуннарга азы уруг азырап алган өг-бүлелерге акша-хөреңгини төлээриниң хемчээлин улгаттыраарының дугайында хоойлуну депутаттар хүлээп алган база ол ышкаш уругларны күрүнениң эвес өөредилге албан черлеринге тудуп тургусканы дээш ада-иениң төлөвир кылыр кезээнге компенсация тургузарының болгаш төлөп бээ-

риниң талазы-биле бүрүн эргелерни тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып бээр кезээнге күштүг болуп турар муниципалдыг хоойлужудулганы немээн.

Онзагайлап демдегледип каалыңар: Дээди Хуралдың саналдап киригени-биле "Чер дугайында" Тыва Республиканың Конституция хоойлузунче өскерилгелер киририниң дугайында" Тыва Республиканың Конституция хоойлузун хүлээп алган. Хөй уругларлыг болгаш инвалид уругларлыг өг-бүлелерниң байдалдарын база республиканың херек кырында бюджет талазы-биле арга-шинээн өөренип көргөш база ол ышкаш чиигелделиг категорияларга хамааржыр хамаатыларга чер участоктарын халас бээриниң чурумун тургускан.

Оруктарга берге байдалдарны чурумчудары-биле парламент апрель айда "Тыва Республиканың девискээринде чиик машиналарга, таксилерниң пассажирлер сөөртүрүнге негелделериниң дугайында" хоойлуну хүлээп алган. Ында 2011 чылдың июнь 1-ден эгелеп чиик таксилер чолаачыларына болгаш транспорттун бодунун техниктиг байдалына хамаарыштыр албан күүседир негелделерни күштүг болдураарын тургускан. Ол хоойлу моон соңгаар республикага болур орук озал-ондааның санын чавырылдырар дээрзинге идерег турар бис.

— Корум-чурум камгалаар талазы-биле тус чер бот-башкарылга органнарынга хамаарыштыр хоойлужудулга ажылы сайзыраан бе?

— Бистиң республикада "наркотик" деп чыдыг чашпан айтыры нарын болуп турары кымга-даа билдингир. Ынчангаш наркотиктиг, психотроптук бүдүмелдерни болгаш оларның прекурсорларын шыгжаарын, сөөртүрүн азы тарадырын контролдаар талазы-биле бо хоойлу бистиң республикага чугула херегин барымдаалааш, ону хүлээп алганы чугула болуп турар.

Тыва Республиканың парламентизиниң ажил-чорудулгазының бир кол угланышкыны республикага тус чер бот-башкарылганың талазы-биле хоойлужудулганы сайзырадыры болгаш чаартыры болур. Оон-биле чергелештир "Тыва Республикага тус чер бот-башкарылганың соңгу-

далыг албан-дужаалдыг кижилериниң соңгулдаларының дугайында", "Тыва Республикага муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылганың соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң соңгулдаларының дугайында" хоойлулар хүлээттинген. Оон аңгыда тус чер бот-башкарылга органнарынга, республиканың субвенция акшаларындан административтиг комиссиялар тургузар талазы-биле бүрүн эргелер берген кезээнге улуг дуза чедиртинген. Ындыг комиссиялар муниципалдыг тургузугнуң девискээринде хоойлу үрекчилерин административтиг харыскалгага чедирер болгаш чыып турар торгаал акшаларның дузазы-биле муниципалдыг бюджеттерни долдураар органы берип турар.

— Бистиң бюджетивис-даа, хоойлужудулгавис-даа кол нуруузуна социал угланышкынныг болгай...

— Дээди Хурал күш-ажыл хоочуннарының болгаш тылдың ажил-ишчилериниң социал деткимчезинче угланган, келдередигге таварышкан кижилерниң болгаш политиктиг репрессиялардан когаан деп санаткан кижилерни деткиринче угланган хоойлуларны хүлээп алган, чонну ажылга хаара тудар дугайында, туберкулезка удур болгаш туберкулез аарындан камгалаар дугайында республика хоойлузунче өскерилгелерни кириген. Оң мурнунда республиканың Ие капиталын 7 уругларлыг иелерге хамаарыштыр тургускан турган болза, ам беш болгаш оон хөй уругларлыг иелерниң республиканың Ие капиталын тургузар дугайында хоойлуну долзуу-биле хүлээп алган.

Көдээ ажил-агый продукциязын бүдүрер болгаш болбаазырадыр талазы-биле республиканың чурттакчы чонунун ажил-чорудулгазынга социал деткимче көргүзөр сорулга-биле чер дугайында хүлээп алган хоойлуда хууда дузалал ажил-агыйлыг хамаатыларга чер бээриниң ниити шөлүнүн эң улуг хемчээлин 5 катап улгаттырган.

— Дээди Хуралдың комитеттериниң ажил-чорудулгазы кайы хире үре-түннелдиг болганыл?

— Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) тодаргай угланышкыннар-биле ажилдап турар комитеттери күүсекчи эрге-чагырга органнарының,

федералдыг эрге-чагырга вискээр органнарының, хоочуннарының төлээ киржилгези-биле "төгөри дарны", парламент дыңнарын, өске-даа хурал эрттирип, тургустунуп келгилерге үндезилеп алган публиканың кожуун бүрүнүшкүннерни кылып тур.

Ниитизи-биле отчетту дургузунда амгы үениң темаларына хамаарышты парламент дыңнаашкы болгаш тос "төгөрик стол" эрттирген, ол болза:

"Тыва Республикага орчээшкениниң байдалының айыыл чок чорун хандыр нарын айтырыгларының йында";

"Амыдыралдың элээр чананың кады";

"Тыва Республикага тус чер бот-башкарылганың хөгжүзүп барырының дугайында";

"Дириг амытаннар обьектерин камгалаар болгаш ажил-чорудулгазының талазы-биле күрүнө контдээш, өске-даа темалар.

Парламентиниң депутаттары федералдыг хоойлужудулга керилгелер кириери-биле саналдап кирир эргезин ажыраарына Россия Федерациязының Дээди Хуралының Күрүнөзынче 3 хоойлу төлөвилел кириген.

— Парламентиниң ажил-чорудулгазы база бир кол болгаш чугулаары республиканың нарын чыгырларын өй-шаанда илереттирер федералдыг деңнелге шиңгелдирер болур. Маңаа хамаарыштыр Күрүнө Думазы, Федерацияның Чөвүлели-биле харылзакчандыгыл?

— 2010 чылдың соңгулда үениң үезинде соңгукчулар кириген чагыгларының даны тургускан. Соңгукчуларның ген чагаа-бижиктериниң бо чагыгларының утка-шынары дуунда-ла чурттаар оран айтыры, хамааты болгаш ажил хоойлу-дүрүмүне хандырышкан айтырыглар болуп турар. Соңгукчуларның кириген чыгырларын өй-шаанда шиңгирттирер биле тус черниң депутаттары Россия Федерациязының Дээди Хуралының Федерацияның Чөвүлелиниң кежигүнү Александр Викторович Пиманов-биле харылзакчалыг ажилдап турар.

(Уланчызы 3-ку артында)

Каң-оол Даваа:

"СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ КОЛ ЧАГЫ КҮҮСЕТТИНГЕН"

(Төңүзү. Эгези 2-ги арында)

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттары Россия Федерация-зының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазында Тыва Республиканың депутаты Лариса Күжүгет-сена Шойгу-биле база бир демниг ажылды чорудуп, республиканың хоюннарарынче кады сургакчылашкынны кылып, муниципалдыг тургузуларнын, хей-ниини организацияларынын болгаш күш-ажылчы коллективтериниң дуртукчулары, аныяктар-биле журажылгаларны органиастап турар.

"Чаңгыс демниг Россия" партияның фракция кежигүннери Тыва Республиканың Дээди Хуралында (парламентизинде) "Чаңгыс демниг Россия" партияның Даргазының Хей-ниитини хүлээп алыр черинде янзы-бүрү айтырылгаларыг салган чонну хүлээп ап турар, оон-биле чергелештир Дээди Хуралдың депутаттары база-ла чоннуң чагаа-жижиктери-биле доктаамал ажылды чорудуп турар.

Дээди Хуралдың депутаттары өске регионнар-биле дуржулгалар, кады ажылдап турар?

Дээди Хуралдың делегациясы Красноярск крайның Хоойлужу-луга Хуралының пленарлыг хура-ныга киришкеш, парламентиниң жылынга хамаарыштыр үнелиг эрге-дуржулганы алыр болгаш регионнар аразынга парламента-ларының хамаарылгаларын ажылгаар аргалыг болган.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бюджет болгаш экономиктиг хөг-жүлдү талазы-биле; аграр полити-ка болгаш бойдус камгалалының талазы-биле; кадык камгалалы болгаш социал хөгжүлдү талазы-биле комитеттери сайгарлыкчы-лык болгаш бүдүрүлгө талазы-биле дуржулга солчушкунун кы-ыс сорулгалыг Моолдун Убса-Нур-амактын делегациязы-биле кат-тышкан хуралды эрттирген.

Парламентилер аразының кады-кылдажылгазын калбартыр бол-

гаш дуржулга солчулгазын кылыр сорулга-биле апрель айда Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) болгаш Чечен Республиканың парламентизиниң аразынга кады ажылдажылга дуга-йында Дугуржулгага, майда Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) болгаш Алтай Республиканың Күрүне Хуралы — Эл Курултайының аразынга парла-ментилер аразының кады ажылда-жылгазының дугайында Дугуржул-гага аттар салдынган.

Республиканың хоойлужудул-газын моон-даа сонгаар сайзыра-дыр сорулга-биле Дээди Хурал 2012 чылдың ийиги чартык чылында хоойлу төлөвилели чогадыр ажыл-чорудулгазының чижек пла-нын ажылдап кылган. Ында аңгы-аңгы адырларга хоойлу-дүрүм таа-рыштырылганын тургузуп турар 28 хоойлу төлөвилелдерин кириген.

— Парламентиниң ажылын кандыг түңнелдиг деп көөр силер?

— Мында кижиги бүрүзүнүң кири-ген ачы-хавыяазының, хензиг-даа бол, үлүү бар дээрзи маргыш чок.

Ынчангаш бодумнуң бүгү-ле коллегаларымга — депутаттарга, күрүне эрге-чагыргазының күүсек-чи органнарының Шолбан Ва-лериновичке баштаткан команда-зынга бедик идеяны, мергежи-линге бердингенин болгаш бистиң мурнувусту тургустунуп турар нарын айтырылгаларны шийтпи-лээринге билдирини көргүскени дээш четтиргенимни илереттим.

Ийи чыл дургузунда кады ажыл-дааш, тус черниң кандыг нарын айтырылгалары шийтпирлеттингенин, кандыг айтырылгаларже эң шыңгы кичээнгеи угландырамын база бистиң республикавыстың амы-дыралының кайы адырында шийт-пирлеттинмээн айтырылгалар артып турарын көрүп тур бис. Моон-даа сонгаар республиканың хөгжүл-дезинге эргежок чугула чүүлдерни хоойлу езугаар хандыра дээш база чаңгыс чер-чурттулгаларыстың амыдырал-чуртталгазын айыыл чок, таарымчалыг болгаш чедимчелиг болдурар дээш болдунар-ла аргаларны кылыр бис.

ТР-ниң Дээди Хуралының парлалга албанындан Маадыр САМДАН белеткээн.

(Төлөвирлиг үндезинге парлаан.)

Чолаачы солдаттың чырык тураскаалынга

СОРУЛГА ЧЕДИП АЛДЫНГАН

Октябрь 27-де Кызылдың транспорт техникумунга 2000 чылдың июнь 7-де Соңгу Кавказ регионунуң девискээринге хоойлуга удур чепсектиг кезектерни узуткаар талазы-биле дайынчы сорулгаларны күүседип чорааш, амы-тынындан чарылган мили-цияның старшиназы, шагдаа-чолаачы Меңги Идам-Сүрүнович Кара-Салдың чырык адынга тураскааткан чолаачылар маргылдаазы болуп эрткен.

Эртенгениң 10 шакта техникум-нуң автополигонунга ТР-ниң ИХЯ-ның болгаш ОБЯ-ның янзы-бүрү кезектериниң, айыыл чок чоруктуң федералдыг эргелелиниң, айыыл-халап медициназының ажылдакчы-лары, ТР-ниң Чазааның, Дээди Ху-ралдың төлээлери, Кызыл хоорай-ның мэриязының ажылдакчылары, транспорт техникумунуң студен-тилер база Меңги Кара-Салдың чоок кижилери, дөргүл-төрели, эш-өөрү, коллегалары чыгып келген. Маргылдааның байырлыг ажы-дышкынынга ТР-ниң орук-тран-спорт комплекзиниң сайыды О.Н. Косоротов, "Дайынчы акы-дунмалышкы" каттыжышкынның даргазы Ю.В. Кара-оол, Дээди Хуралдың депутаттарының адындан М.И. Ондар, айыыл-халап меди-циназының кол эмчизи Д.А. Ховалыг болгаш оон-даа өскелер сөс ап, чүве чугаалап, маргылдааның киржикчилеринге чедишкенин күзээр. Эрткен маргылдааның кол сорулгазы — Соңгу Кавказ регионунуң девискээринге хоойлуга удур чепсектиг кезектерни узуткаар талазы-биле дайынчы сорулгаларны күүседип чорааш, амы-тынындан чарылган эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажылдакчыларының чырык тураскаалын мөңгөжиде-ринге чергелештир орук шимчээш-кининиң айыыл чок чоруун сур-таалдап, чолаачының мергежилин алдаржыдары болган. Байырлыг чыскаалга Кызыл хоорайның №2 школаның 6-гы класының өөре-никчилери база киришкен. Орук шимчээшкениниң чалыг инспектор-ларының удуртукчузу Ольга Са-рылгарының чугаалааны-биле, тускай бөлүк 2010 чылда тургустунган. Боттарының ажыл-чорудулгазының дугайында "Светофор" деп солунда чырыдып турарлар. Оон соонда дайынчы Меңгиниң авазы Елена Кара-Сал:

— Хүндүлүг чонум! Мээң кара чаңгыс оглум Меңгиниң чырык адынга тураскааткан маргылдаага кирип чедип келгенин дээш четтиргеним илеретпишаан, Чо-лаачылар байырлалын таварыштыр байыр чедирип тур мен. Маргыл-дааның кол организакчызы Омак Ондарга, оглумнуң эш-өөрүнге,

төрелдеримге мээң ажыг-шүжүмү кады эрттиржи, 12 чыл дургузунда бисти кагабайн, бар шаа-биле дузалажып, деткип чорууру дээш мөгейип тур мен.

Сөөлгү үеде орук шимчээшкени чидиг айтырыгны тургузуп турар. Чеже кижиги, оон иштинде чаш ажы-төл, бертик-межел артып азы амы-тынындан чарлып турарыл? Оон дугайында хүн бүрүдө массалыг информация чепсектерин таварыштыр билип, көрүп турар болгай бис. Бо маргылдааның кол угла-нышкыны — орук шимчээшкени-ниң айыыл чок чоруун суртаалдаар болгаш аңаа хамаарыштыр хоойлу-дүрүмнерни сагырынче кижиги бү-рүзүн кыйгыраары болур. Ынчангаш маргылдааның киржикчилеринге бедик хей-аътты, тиелелгеже чүт-күлдү күзедим — деп чугаалаан. Оон соонда Чечен Республикага дайынчы хөдөлишкенин киржикчизи Эрес Камзаров Чечен дайынының дугайында ырыны бараалгаткан. Ол ырының ханы ут-калыын, сагыш-сеткилге дээштиин, кударанчыын демдеглевес арга-жок. Ону дыңнааш, "моон сонгаар дайын-чаа, өлүм-чидим, бистиң оолдарыбыстан чайлап турзун" деп иштимде йөрээп турдум...

Конкурса ниитизи-биле 3 кижиден тургустунган 16 бөлүктөр киришкен. Маргылдаа үш үе-чадага эрткен: 1. Орук шимчээшкениниң дүрүмнерин билгириниң талазы-биле тест; 2. Дүргениниң маневр кылырының талазы-биле даалга-лар; 3. Бирги эмчи дузазын че-дирер талазы-биле билгилериниң хыналдазы.

Маргылдааның киржикчилери тестиниң онаалгаларын күүседип турар өйде организакчы комитет-тин даргазы Омак Владимирович Ондар Меңги Кара-Салдың дуга-йында улуг күзелдир-биле чугаалап берген:

— Меңги болза мээң төрөл дунмам болур кижиги. Кызыгаарга шериг албан-хүлээлгезин эрт-тиргеш, 1994 чылда Кызыл хоо-райның иштиги херектер эргеле-линге чолаачылап ажылдап эге-лээн. 1995 чылда Соңгу Кавказ ре-гионунга баштайгы сургакчылааш-кынче кады барган бис. Дараа-

зында 2000 чылда сургакчылааш-кын үезинде албан-хүлээлгезин күүседип чорааш, дайыннарның кедээнге таварышкыш, амы-тыны-дан чарылган. Аңаа мөчээр соонда "Эрес-дидим чорук дээш" орденни тывыскаан.

Меңги аажок чугаакыр, эвилең-ээлдек, эш-өөрүрек чораан. Ажылынга харысалгалыг, быйжыг

туруштуг, негелделиг. Оон дурт-сыны 194 см болгаш ыңдыг ийикпе, ол каяа-даа илдең, көскү турган. Эш-өөрүнүң аразынга хүндүткелдиг база оюн-баштак. Меңээ ол дунмам боордан өске, ажылывыс аайы-биле чагырткан кижиги база-дыр ийин. Ынчангаш ол шагдаа-чолаачы хүлээлгезинге аажок кызыл чораан чүве... Бо Меңгиниң авазы — Елена Барамчаевна база оон дугайында хөйүнү чугаалап бээр боор.

Елена Кара-Сал:

— Ынчангай канчаар, улуг күзелдир-биле чугаалаар мен. Меңги дыка бөдүүн сеткилдиг, хүндүлээчел чораан. Оон ачазы база чолаачы болгаш ыңдыг ийик-пе, машина-техникага бичиизинден тура сонугалдыг. Бир-ле дугаар машина башкаар дээш, руль артынга олурупкаш, чагыны барып үстүрүп каанын утпас мен. Чеже-даа узун-дурт сынныг турган болза, спортка улуг тура чок, а машина-техника дээнде чүнү-даа уттуптар, ырлап-самнаарынга кедергей ынак. Улуг угбазы биле бичи кыс дунмазы база автомашиналарга сонугалдыг, оларны башкарып, чолаачылап билир. Меңгиниң изин изеп чоруурлары ол ыйнаан — деп чугаазын доосту.

Маргылдааның киржикчилери тест онаалгаларын күүсеткен соон-да, эң солун үе-чадалар эгелээн. Маргылдааның үш үе-чадазының күүселдезиниң ниити көргүзүлгө-риниң түңнелинде 1-ги черни ОШАЧКИ-нин, 2-ги черни — дүрген хөдөлүр тускай отрядтын, 3-кү чер-ни — ТР-ниң Чазааның автобаа-зазының бөлүктери тус-тузунда ээлээн. Бирги черге төлөптүг болган ОШАЧКИ-ниң бөлүүнге тывысканы 30 муң рубльди олар Кызылдың уруглар хоргаадаар че-ринге дузаламчы кылдыр дам-чыткан.

Мындыг хевирлиг бирги мар-гылдаа солун болгаш ажыктыг эрткен, салдынган сорулгалар чедип алдынган деп санап болур. Ынчангаш ук маргылдааны чыл санында эрттирер дээр үзел-бо-далды келген аалчылар чүүлдүг-зүнүп деткээр.

Азияна ТАУ.

Байырмаа САНДЫКТЫҢ тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр талазы-биле хемчеглерни боттандыраарына күрүне деткимчезин тыпсырының дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында 2012 чылдың август 1 №426 Кызыл хоорай

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң күрүне деткимчезинин болгаш сайзыралының республика программасын чедишкенин күседири-биле Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыр болза:

1. Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр талазы-биле хемчеглерниң күрүне деткимчезин тыпсырының дугайында дүрүмнү бадылаар.

2. Күжүн чидирген деп санаары болза: 2009 чылдың февраль 28-те Тыва Республиканың Чазаның "Биче сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринге бодунуң бизнестин тургузуп алырынга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларының дугайында" №58 доктаалын;

2009 чылдың май 21-де Тыва Республиканың Чазаның №210 доктаалы-биле бадылааны биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразының конкурс комиссиясының дугайында дүрүмнүн 12 пунктузун; 2009 чылдың май 21-де Тыва Республиканың Чазаның "2009 чылдың февраль 28-те Тыва Республиканың Чазаның "Биче сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринге бодунуң бизнестин тургузуп алырынга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларының дугайында" №58 доктаалына өскерилгелер кириринин дугайында" №211 доктаалын;

2010 чылдың июль 14-те Тыва Республиканың Чазаның "2009 чылдың февраль 28-те Тыва Республиканың Чазаның №58 доктаалына өскерилгелер кириринин дугайында" №300 доктаалын;

2010 чылдың июль 31-де Тыва Республиканың Чазаның "Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринин делгелгелер хемчеглеринге азы ажил-херекчи чорудулгаларга киржилгези-биле холбашкан оларның чарыгдалдарының кезинге субсидия тыпсырының чурумун бадылаарының дугайында" №326 доктаалын;

2010 чылдың июль 31-де Тыва Респуб-

ликаның Чазаның "Энергия хүлээп алыр тургузулганы электри четкилеринге кожарының керээлерин чарар талазы-биле чарыгдалдарының кезин дуглаарынга субсидия тыпсырынга кордап турар биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринин конкурс шилилгезинин дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында" №327 доктаалын; 2010 чылдың декабрь 2-де Тыва Республиканың Чазаның "Энергия хүлээп алыр тургузулганы электри четкилеринге кожарының керээлерин чарар талазы-биле чарыгдалдарының кезин дуглаарынга субсидия тыпсырынга кордап турар биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринин конкурс шилилгезинин дугайында дүрүмгө өскерилгелер кириринин дугайында" №538 доктаалын;

2011 чылдың апрель 28-те Тыва Республиканың Чазаның "Тыва Республиканың Чазаның чамдык актыларына өскерилгелер кириринин дугайында" №279 доктаалының 2,3 пункттарын;

2011 чылдың июнь 2-де Тыва Республиканың Чазаның "Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың февраль 28-те №58 доктаалына өскерилгелер кириринин дугайында" №367 доктаалын;

2011 чылдың июнь 3-те Тыва Республиканың Чазаның "Тыва Республиканың биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринин дериг-херекселдер лизингизинин керээзин чарып турар үеде баштайгы дадывырын (авансызын) төлээринге субсидия тыпсырының чурумун дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында" №370 доктаалын;

2011 чылдың август 3-те Тыва Республиканың Чазаның "Тыва Республиканың биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринин дериг-херекселдер лизингизинин керээзин чарып турар үеде баштайгы дадывырын (авансызын) төлээринге субсидия тыпсырының чурумун дугайында дүрүмгө өскерилгелер кириринин дугайында" №492 доктаалын.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың девискээринге өртке удур онза байдалды тургузарының чурумун дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында 2012 чылдың август 22 №463 Кызыл хоорай

1994 чылдың декабрь 21-де "Өртке удур айыыл чок чоруктуң дугайында" №69-ФХ Федералдыг хоойлуга, 2004 чылдың декабрь 29-та Тыва Республиканың "Тыва Республикага өртке удур айыыл чок чоруктуң дугайында" №1168 УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр болгаш өрт айылы тургустунуп келгенде өртке удур айыыл чок чорукту быжыглаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыр болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге өртке удур онза байдалды тургузарының чурумун дугайында дүрүмнү бадылаар.

2. Өртке удур онза чурумну тургуза-

рының болгаш муниципалдыг тургузгун девискээринге оон күсүлдезинге контролдуң чурумун тодарадып турар чогуур нормативтиг эрге-хоойлу актыларын бадылаары Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органның сумелээр.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күсүлдезинге контролду Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыының талазы-биле күрүне комитетинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

2012 чылдың август 22-де Тыва Республиканың Чазаның №463 доктаалы-биле бадылаттыг

Тыва Республиканың девискээринге өртке удур онза байдалды тургузарының чурумун дугайында дүрүм

1. Бо дүрүм 1994 чылдың декабрь 21-де "Өрттүн айыыл чок чорунуң дугайында" №69-ФХ Федералдыг хоойлуга, 2004 чылдың декабрь 29-та "Тыва Республикага өрттүн айыыл чок чорунуң дугайында" №1168-УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр ажилдап кылдыг болгаш Тыва Республиканың девискээринге өртке удур онза чурумну тургузарының болгаш ол үеде өрттүн айыыл чок чорунуң немелде негелделеринин айтырыгларын башкарып турар.

2. Өрттүн улуг айылы тыттып, үргүлчүлелдиг болгаш массалыг өрттер өөскүп эгелзэн үезинде күсүкчи эрге-чагырганың федералдыг органның девискээр органның, Тыва Республиканың күсүкчи эрге-чагырга органның болгаш тус чер бот-башкарылга органның

саналдарын езугаар өртке удур онза чурумну тургузары болза:

Тыва Республиканың девискээринге ниитизи-биле, а ол ышкаш ийи болгаш оон-даа хөй муниципалдыг тургузулганың кызыгаарларына өртке удур онза чурумну тургузары-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаалын езугаар;

Тус-тус муниципалдыг тургузгун азы чурттакчылыг суурнуң девискээринге өртке удур онза чурумну тургузары-биле чурттакчылыг черлерин кызыгаарларына өртке удур айыыл чок чоруктуң баштайгы хемчеглерин хандыра талазы-биле тус чер ужурудузгалыг айтырыгларын шийтирин хүлээп алган муниципалдыг районнуң тус чер ужурудузгалыг айтырыгны бот-тускайлаң хүлээп алган хоорай азы көдээ черниң тус чер бот-

башкарылга органының (моон соңгаар-тус чер бот-башкарылга органы дээр) муниципалдыг эрге-хоойлу актызын езугаар.

3. Өртке удур онза чурумну кириринин дугайында нормативтиг эрге-хоойлу актызынга айтыр чүүлдер:

өртке удур онза чурумну кириринге барымдаа болган байдалдарны;

өртке удур онза чурумну тургузуп турар девискээрин кызыгаарын;

өртке удур онза чурумну хандыра сорулга-биле кирип турар өрттүн айыыл чок чорунуң немелде хемчеглеринин (негелделеринин) даңзын;

өртке удур онза чурумну хемчеглерин боттандыра дээр харысалгалыг күрүне эрге-чагыргазының (тус чер бот-башкарылга органының) күсүкчи органын; өртке удур онза чурумну кирип турар хуусааны.

4. Өртке удур онза чурумну киригинин дугайында өртке удур онза чурумну тургускан девискээрге чурттап турар чонга дыңнадышкынның регион болгаш тус чер системаларын, массалыг информация чепсектерин ажылгап тургаш, дыңнадыр.

5. Өртке удур онза чурумну күштүг болуп турар үезинде өртке удур тургустунган бөлүктөр албан-хүлээлгезин күштелдирген чурум-биле күсүдир.

6. Кижилерин айыыл чок чорунга айыыл дорт тургустунуп келгенде чурттакчы чонну озалдыг участкадан үндүрерин хандыра.

7. Тыва Республиканың девискээринге өртке удур онза чурумну тургузарының болгаш сагырының талазы-биле хемчеглерин башкарылгазын Тыва Республиканың Чазаның Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдарны болдурбазының болгаш чайладырының база өрттүн айыыл чок чорун хандыраарының талазы-биле комиссиязы боттандыра.

8. Девискээринде өртке удур онза байдалды чуруму тургустунган тус чер бот-башкарылга органның өртке удур айыыл чок чоруктуң хемчеглерин боттандыра-биле дараазында чүүлдерни сумелээр: өрттерниң профилактиказына болгаш өжүреринге чурттакчы чонну, өртке удур эки тура дружиналарны (моон соңгаар ӨЭД дээр) хаара тударының байдалдарын хандыраарын;

өртке удур херекселдер-биле хандыры-бышаан чурттакчы чон болгаш ӨЭД-ти чурттакчылыг черлерге хайгаарал чорударын организастаарын; ажылгаар үези келгичеге суг сөөртүр болгаш чер казар техниканы белеткээрин; кывар-чаар материалдарның болгаш өрт өжүрер херекселдерин немелде курлавырларын тургузарын;

чоннуң амыдырал хандырылганы боттандырып турар объектилерни камгалалын күштелдирерин;

өрт болгаш онза байдалдарны чогуур үезинде хемчег алыр сорулга-биле харысалгалыг албан-дужаалдыг кижилерин дежурныйлаашкын организастаарын.

9. Өртке удур онза чурум күштүг болуп турар болгаш өртке удур камгалал албанының, өрттен камгалал гарнизондарының Тыва Республикага өрттер өжүрер болгаш камгалал ажылдары чорудар салбырларының күжүн болгаш чепсек-херекселдерин хаара тударының планында кирген организацияларны удуртукчулары тус чер бот-башкарылга органының бадылааны өрт өжүреринин планнарына дүүштүр хемчеглерни күсүдирин хандыра.

10. Өртке удур онза чурумну күштүг болуп турар үезинде өртке удур айыыл чок чоруктуң немелде негелделеринге хамааржыр чүүлдер:

1) частып болур өрт айыылдыг объектилерни дүн-хүн чокка таңыылдарын организастаары болгаш от-биле болгаш өртке айыылдыг өске-даа ажылдарны кылырын хорууру;

2) агып чыдар суглардан суг алыр кылдыр немелде оруктарны кылырын организастаары;

3) чурттакчылыг суурларны, өнчүнүң кайы-даа хевиринин организацияларының девискээринге суг курлавырын тургузары;

4) чурттакчылыг черлерге камгалал дилиндектерни тургузарын организастаары, чурттакчылыг черлерин кызыгаарларына өртке удур оңгарларны улгаттыраы, чурттакчылыг черлерин кызыгаарларының

чоогунда кургаг өзүмнерни арыглаар 5) чурттакчылыг суурларны бот организацияларны девискээрлер тудуглар болгаш бажыңнар аразында, ышкаш чуртталга бажыңнарына бот өске-даа тудугларга чокк участка өрттенип болур артынчыларны, дүбүрүлери, кургаг сигенни чогуур үе аштап-арыглаары;

6) кара туразы-биле болгаш өрт айыыл чок чорунуң дүрүмнерин хандыра, өрттенип болур, бажыңнар бот тудуглар аразында кылдыг, өрт өөскүүрүнге таарымчалыг байдалды тургузуп турар, улуг үне чок тудуг бузары;

7) одаглар кыпсырын, артынч болгаш бок өрттедирин хорууру;

8) чурттакчылыг черлерин девискээринге өрт болганда чонга чарлап дыңнадышкын медээ бээр херекселдер-биле ке удур албанын салбыры тургустун чурттакчылыг чер-биле телефон азы харылзаазы-биле хандыраары;

9) ӨЭД-ниң күжүн болгаш херекселдерин ажылгаарына бел оларга дыңнадырының болгаш чылыгының чурумун хынаары;

10) өрт өжүрер херекселдерни өжүрер чүүлдер, хүүрек, чүктеп чору өжүрер херексел) ӨЭД кижигүнн: чурттакчылыг черлерин кызыгаар хайгаарал чорударын организастаары;

11) чаштарның арга-арыг чогуур туттунган бүгү хевириниң кадык лагерлерин камгалал дилиндектерин узун дургаар дерири;

12) чурттакчылыг суурларны девискээринде турар экономиканың, социал-лелдиг болгаш чонну амыдырал хандырының объектилерин өрт өжүрер бот өртке удур дериг-херекселдер-биле бот-башкарылга органының бадылаанызын езугаар немей хандыраары;

13) улус чурттап турар оран-савазын чанынга 200 литрден эвээш хемчээлди суглуг саваларны тургузуу;

14) өрт айылы үнүп болур тудуг болгаш бажыңнарны от камгалал сары болгаш хыппас материалдар болбаазырадып кылыры;

15) өрт өжүрер техникага ажыл кылдыр көрдүнгөн (эде дериттинген) помпаларга айыыл чок чоруктуң арга болгаш өрттүн айыыл чок чорунуң делерин, а ол ышкаш өрт өжүреринин ларын чайгылыш чок сагырының дугайында инструктажтарны эрткен моторис (чолачыларны) быжыглаары;

16) арга-арыг болгаш хову-шөл болган өрттер үезинде чурттакчылыг черлерге өрттүн айыыл чок чорун хандыраарына контролду чорудары, а ол өрттерни өжүреринге штаттан дашкаар камгалал бөлүктөрүн күжүн болгаш херекселдерин ажылгаары хандыраары;

17) Тыва Республиканы муниципал районнарының, хоорай округтарының девискээринде турар өртке удур онза чурат хандыра талазы-биле иштики херг органның салбырлары-биле ажылдажылганы организастаары;

18) автотранспорт техниказының, хову-шөл хову-шөл машинаның, боду чоруур машиналар техниканы өске хевирлеринин бот оларның кожугларының, биче хемчээ судноларның үнүүшкүн учедун хандыра, хамаатыларның арга-арыгке кир кызыгаарлаар (хоруур) талазы-биле хемчеглерни алыры;

19) ведомстволар аразының оператив хемчег алыр бөлүктөрүн тургузары, оны составына хөй-ниитинин корумун камгалап, күрүнениң арга-арыг камгалап болгаш хайгааралын, күрүнениң арга-арыг хайгааралын боттандырып, арга-арыг болгаш иви кадарып турар черлеринин, өрттерден чурттакчы чонну хандыра хемчег алыр бөлүктөрүн камгалап сорулга-биле ажыл-агый чорудулга боттандыраарына чөпшээрел докумелерин, өрт өжүрер херекселдерин чогуун хынап турар албан-дужаал кижилерни кириер;

20) хөй-ниитинин корум-чурум камгалап күштелдирерин хандыраары.

11. Өртке удур онза чурумну тургузуу үеде бо дүрүмнүн 10 пунктузунда айттыг негелделерден аңгыда өртке удур айыыл чок чоруктуң өске-даа немелде негелделерин тургузуп болур.

12. Муниципалдыг тургузгун девискээринге өртке удур онза чурумну тургузарының хемчеглеринин күсүлдезин тус чер бот-башкарылга органының доктаалы тургускан чурумун езугаар боттандыраары.

Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптө

СОРУЛГАЛЫГ ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАР ДЭЭШ...

Эде тургустунуушкун дээш коммунисттик партияны дүжүргөн соонда чуртта, ооң иштинде бистиң республикага улуг-улуг бүдүрүлгө черлери буурап дүжүп, оларның чамдыктары хуу апаарга, дыка хөй чурттакчы чон ажил чок арткан. Мындыг нарын байдалга таварышкан кижилер материалдыг когараашкынга алзып, амыдыралдың уг-шин тып чадажып, амыдыраарының янзы-бүрү аргаларын дилеп турган.

2008 чылда Ак-Довурак хоорайны Чонну ажилга хаара тудар тургустунган. Ооң директору С.О. Манчинны томуйлаан. Анган ажилыңа харысалгалыг, амаккай удуртукчу төптү бөргө чедир билдиргил удуртуп, чок арткан кижилерниң амыдыралыңа боттук дузаны көргүдүш дээш байгы күжүн салып турган.

Амгы үеде Ак-Довурак хоорайны Чонну ажилга хаара тудар тургустунган. Оларның иштинде оор социал төлөвирлерни алган. 2012 чылдың январь-сентябрь айларында 516 кижиге ажил чок хамаарып төлөзүп, 5930401,88 рубль, стипендия түнү 249745, 15 рубль, хуусаа пенсияже үнгени дээш биринчи түнү 76898, 97 рубль турар. Эрткен чылга деңизер-чил дилеп келген кижилерниң 21 кижиге эл-бери берген. Профориентация талазы-биле ачы-дузазын 712 кижиге берген. Рынок экономиказының иштинде непертээни-биле чок кижилерниң профессио-наль билин шүңгээди алырын кичээлгеи төптү ажил-дары угландырып турар. Бактаал турар кижилерниң бир билдиришкенин ба-аалап, ниитизи-биле 38 кижиге ажилды транспорт технику-му, Тываның күрүне универси-тете, Кызылдың экономика-шарга-хоойлу техникумунче, оор сайгарлыкчылар техни-ка аңгы-аңгы мергелдерге ири-биле чоруткан. Оларның иштинде повар-кондитер, бульдо-зирни, автогрейдер маши-на, Д.С. категорияларының чо-лору, хлеб быжырыкчылары, терлер, программистер бо-лор аныктарның бары-чүгү. Ниитизи-биле 300 ажы-гыр тайылбырны берген. Сентябрь-сентябрь айларда олар аразының өөредилге-ниң арасында Ак-Довурак хо-орайны №1,2,3,4 школаларының кижилеринге, уругларның

болгаш эл-бери социал хөг-жүлдө төвүнге профориентация ажилдарын чоруткан. Түр болгаш хөй-ниити ажилдарына ниитизи-биле 212 кижиге үлүү кириген. Хо-орайны чаагайжыдылга ажилда-рынга, септелгизинге, хөй-ниити ажилдарына 195 кижиге киржип ажилдаан. 62 ажил чок турган ха-маатыларны түр ажилдарже, де-жээлзэрге, сантехниктерге, де-жээлзэрге аштаарынче хаара туткан. Назы четпээн 81 уругну школалар девискээрин аштап-арыгларынга, чадаң ыяштар олуртуруга, библиотекаларга номнар септээринге дузалаштырып кириштирген. 18-тен 20 харга чедир ажил чок 3 хамаатыны уругларның спорт шко-лазынга удуртукчу секретын-га, культура ордузунун демир-дес хайындырыкчызының дузалак-

Аалчыларны амданныг чем-биле тоттурар «Заешка» кафезин ажадып алган Анатолий Чарындак.

зын Ак-Довурак хоорайда сайгар-лыкчы чорутуң хөгжүлдесинче угланган тускай негелделер езу-гаар чорудуп турар.

Төптүң специалистери Тыва Республикада хуу сайгарлыкчы-ларга үндүрүг төлөлгезин бө-дүүнчүктен системаның дугайында хоойлуда өскерилгелер болгаш биче бүдүрүлгелерниң бизнес-планын канчаар тургузуп алыры-ның дугайында тайылбырны берип турар. Ол ышкаш инвалидтерге,

жың-балгат тудуу кылырынга, хөй-ниитиниң чемненилге черин ор-ганизаап тургузарының талазы-биле 10 кижиге хуу сайгарлык-чылар хевиринге тургускан.

Ажил дилеп турар кижилерниң аразында база доозукчулар ортузундан ажил чок кижилерге стажировканы организаастарының талазы-биле программага хама-арыштыр Ак-Довурак хоорайны Даг ажил-агый техникумунун «повар-кондитер» мергелдиг доозукчуларын «Мираж» кафе-барда ажилга тургускан. Доозук-чулардан 7 кижиге хоорай чагыр-газында экономистин дузалакчы-лары, чер тургузуунун специа-листери, юристин дузалакчылары херек эмгекчизиниң, аныктар талазы-биле специалистин, социал политика талазы-биле специалистин дузалакчылары кылдыр ажилга тургускан. Оларның иштинде 1 кижиге дээди эртемниг, 6 кижиге ортумак тускай эртемниг.

Инвалидтерни, хөй ажы-төлдүг ада-иелерни, инвалид уруглар азырап, кижизидип оор ада-иелерни ажилга хаара тудар талазы-биле программага хамаарыштыр керээлерни чарган.

5 кижиге «1-С Бухгалтерия» деп мергелдиг чедип алган. 3 харга чедир чаш уруг азырап олурар херээженнерниң аразында 1 кижиге «1-С Бухгалтерия» мергелдинге өөренип алыры-биле чоруткан.

ТР-ниң күш-ажыл рыногунда дүжүрүлгү байдалды чавырыл-дыраы тускай сорулгалыг про-грамманың талазы-биле Ак-Дову-рак хоорайны Чонну ажилга ха-ара тудар төвү тускай планын тур-гузуп, шудургу ажилдап турар.

Чойгана ДОПЧУН-ООЛ, Ак-Довурак хоорайны Чурт-такчы чонну ажилга хаара тудар төвүнүн специалисти.

ТӨРЭЭН ЧЕРИ КЫЗЫН САКТЫП...

Көскү күрүне болгаш хөй-ниити ажилдакчызы чораан Хертек Амыр-битовна Анчимаа-Токаның 100 харлаанынга турас-кааткан сактышкын ке-жээзи республиканың Алдан-Маадыр аттыг На-ционал музейиниң залында болуп эрткен.

Сактышкын кежээзиниң кол организаторлары — Анчимаа-Токаның чаңгыс чер-чурттуглары бай-тайгажылар. Кежээни На-ционал музейниң эртем ажилдак-чызы Лидия Базыр башкарык-чылап эрттирген. Философия эр-темнериниң кандидаты, Тываның гуманитарлыг шинчилелдер инсти-тудунун төөгү килдизиниң удур-тукчузу, эртем ажилдакчызы Б.С. Монгуш, Бай-Тайга кожуун чагыр-газының даргазы С.С.Б.Монгуш, Х.А.Анчимаа-Токаның дуңмазы, «Улус өөредилгезиниң тергини» аттың эдилекчизи, Кызыл-Даг ортумак школазының башкызы Ч.Х.Артаа, партия-совет ажилда-рының болгаш күш-ажылдың хоочуннары Г.Ч.Ширшин, А.К.Кан-зай, ТР-ниң Дээди Хуралының комитет даргазы М.М.Чүлдүм, ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының төлээзи А.С.Монгуш болгаш өскелер-даа Хертек Амырбитовнаның дугайында, оор өг-бүлезиниң, ажы-төлүнүн болгаш уйнуктарының дугайында чылыг-чымчак сактышкыннарны кылган.

Сактышкын кежээзиниң кир-жикчилеринге республиканың хоочун культура ажилдакчызы Виктор Мортал-оол баштаан хо-очун культура ажилдакчылары Хертек Амырбитовнаның ынак ырларын чыылган чонга бараал-гаткан. Бай-тайгажылар байырлыг кежээге келген аалчыларын аяк шайы, амданныг чеми-биле хүн-дүлээн.

Светлана БАЛЧЫР.

КӨРҮКЧҮ-ЛЕРНИҢ СОНУУРГАЛЫН ЧААЛАП АЛГАН

Тываның аныяк хөгжүм-чүлериниң «Хартыга» бөлүү Красноярск крайга болуп эрткен «Енисей джазы» деп ажык фестивалга чедиш-кинниг киришкеш, келген. Олар хемчегиниң организак-чылары Красноярск край-ның филармониязының болгаш Сибирь федералдыг университетиниң чалал-газы-биле чорааннар.

Аныяк хөгжүмчүлер рок-этно-джаз хевирлиг шенелде көргүзүүн бараалгаткаш, көрүкчүлерниң сонуургалын чаалап алган. Крас-ноярск крайның Сибирь феде-ралдыг университетиниң прези-дентизи Александр Усс Тываның «Хартыга»-зынга бедик үнелелди берген. Ук фестивалга янзы-бүрү студент джаз коллективтеринден делегей деңгелдиг артистерниң коллективтеринге чедир киришкен.

Бо хүннерде «Хартыга» ха-рысалгалыг көргүзүүнге белет-кенип турар. Олар Тываның күрүне филармониязының ээлчеглиг ажыдышкынынга киржирлер. Ынчангаш аныяк хөгжүмчүлер солун көргүзүүн бараалгадыр.

Бистиң корр.

Эрес Иргит чоннуң чагыын езугаар машиназынга чүжүктү сөөртүп турар.

чызы кылдыр хаара туткан.

2012 чылда «Тыва Республи-каның күш-ажыл рыногунда дүш-күрүлгү байдалды чавырылды-рары» республиканың тускай со-рулгалыг программаны боттанды-рары-биле Ак-Довурак хоорайны Чонну ажилга хаара тудар төвү күженишкенин ажилдап келген. Бо талазы-биле күрүне ачы-дуза-

хөй ажы-төлдүг база инвалид уруглар кижизидип турар хама-атыларны ажилга хаара тударының дугайында программаларга хама-арышкан керээни база чарып турар. Боттарынга ажил тургузуп алыр талазы-биле комиссия 7 бизнес-проектини көргөн. Автотранспорт ачы-дузазы, тудуг-септелге, ба-

дүжүрүлгү байдалды чавырыл-дыраы тускай сорулгалыг про-грамманың талазы-биле Ак-Дову-рак хоорайны Чонну ажилга ха-ара тудар төвү тускай планын тур-гузуп, шудургу ажилдап турар.

Чойгана ДОПЧУН-ООЛ, Ак-Довурак хоорайны Чурт-такчы чонну ажилга хаара тудар төвүнүн специалисти.

Чуртталга оран-савазы болгаш өске-даа тудугларны кылып турар «алдын» холдуг Шалың Ооржак.

Эрес Күжүгет — дуңзаалакчы.

ТӨӨГҮНҮҢ ТУРАСКААЛДАРЫ

● ТР-ниң Хөй-ниити палатазының көжер хуралындан

«Барыын-Хемчик кожуунунуң девискээринде культураның болгаш төөгүнүң тураскаалдарын камгалап-кадагалаары» деп айтырыгга хамаарыштыр «төгерики столду» Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының Кызыл-Мажалык суурга болуп эрткен үнүшкүнүг көжер хуралына чугаалашкан. Аңаа ТР-ниң Хөй-ниити палатазының даргазы Х.Д.Монгуш, секретары Н.М.Күжүгет, кежигүннери С.Ш.Хомушку, Н.Х.Хертек, Б.С.Майны, Барыын-Хемчик кожуун хуралының даргазы М.М.Кызыл-оол, культураның тураскаалдарын камгалаар талазы-биле күрүне албанының башкарыкчы специализи О.Н.Ондар болгаш Бай-Тайга кожуун чагыргазының даргазы С.С.-Б.Монгуш, Чадаанада «Культураның салгал байлаа» төптүн директору З.К.Балчырак болгаш Барыын-Хемчик кожууннуң школаларының төөгү башкылары, культура ажилдакчылары киришкен.

«Төгерики столду» Национал музейниң Барыын-Хемчик кожуунда салбырының эргелекчизи, ТР-ниң Хөй-ниити палатазының кежигүнү Б.С.Майны ажиткаш, ырак-узак орутку эртип, Барыын-Хемчик кожуунга кээп, үнүшкүнүг хуралды эрттирип турары дээш коллегаларына өөрүп четтиргенин илереткен. Кожуун девискээринде төөгүлүг тураскаалдарның долчу тайылбырын, видео-чуруктарны көргүзүп тура, кылган. 18 векте орус эртемденнер Барыын-Хемчик кожууннуң девискээринге кээп, шинчилел ажилдарын чорудуп, кижжи көжээлери тыпкан. Оларның эң улуу Чингис-Хаан джигирвис Кижжи-көжээ Бижикиг-Хая суурнуң девискээринде турар. 1842 чылда Чихачев, оон соонда Радлов, Катанов, Феликс Кон, Кызласов дээн ышкаш элээн хөй эртемденнер бистиң кожуунга шинчилел ажилдарын кылган. Ф.Кон Аксы-Барлык хүрээзинге белектиг четкен. Тараа-быдаазын аңаа чурттап турган тываларга үлөп бергеш, төп кожууннарда четкеш, Эрги-Барлыктааш, Шапшаалдааш, Хиндиктиг-Хөлдээш, Хемчик баштааш, Баян-Колдааш, Хан-Дээрлээш катап Саян ажып чорупкан. Барыын-Хемчиктин девискээринде сарыг шажынның бижимелдери хөй. Орук белдири чер болгаш шаг-төөгүдөн бээр бо девискээрлерге Кыдат, Моолдан хөй чон чыгып, төөгүзүн арттырып чораан. Шивээлиг-Дагда, Биче-Аян-гатыда, Кыдыы-Шыраа-Булакта солун бижимелдер эмгежок. Дөң-Терезинде Сарыг-Даш деп черде кара даш тывылган. Ону Науменко адашкылар ажиткан. Даш бүрүзү чуруктуг, кайгамчык чер. Оларны камгалап-кадагалап, төөгүгө артырар ужурулгус бис. Ол үнелиг даштарның салым-чолун бир янзы шиитпирлээр үе келген — деп, долчузу-биле илеткээш, улаштыр сөстү Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының даргазы Х.Д.Монгушка сөстү берди.

— Хүндүлүг башкылар, культура ажилдакчылары болгаш кожуун удуртукчулары бисти чылыы-биле уткуп, үнүшкүнүг хуралды чогумчалыг организаптап турары-нар дээш силерге өөрүп четтирдис. Хөй-ниити палатазының кежигүннери дээрге, силер билир силер, акаш-шалың-даа албайн турар, ак сеткилди-биле эки тура-биле ажилдап турар идепкейжи кижилер-дир. Амыдырал-чуртталганы канчаар экижидип алырыл дээн ышкаш айтырыглары олар шиитпирлежи турар. Хөй-ниити палатазы чүгле политиктиг болгаш со-

циал айтырыгларны шиитпирлежи турар эвес, а культура айтырыглары-нче база улуг кичээнгеини угландырып турар дээрзин демдегледип каайн.

Бистиң бөгүнгү чугаалажып турар айтырывыс амыдыралчы ханы уткалыг, чүге дизе төөгүнүң тураскаалдарын салгалдары-ска кадагалап арттырар ужурулгус бис. Олар бистиң ада-өгбелеривистиң, чер-чуртустун төөгүзү ышкажыл. Силер оларның чанында чурттап турар болгаш ону эки-ле эскербес, херекке шоолуг-ла албайн турары-нар чадавас, чүге дизе каракка чаңчыгып калган-на болгай. Барыын-Хемчик дээрге төөгүнүң ту-

када күрүне камгалалында 860 культурулгус салгалдың тураскаалдары бар. Оларның 787-зи археологтуг көжээ даштар болуп турар. Барыын-Хемчик кожууннуң девискээринде турар төөгүнүң тураскаалдарының документациязын канчаар чорударын, оларның атураан канчаар алгыдып болурун, оларны хоойлу езугаар камгалап-кадагалаарын Омак Николаевич тайылбырлаан. Оон аңгыда сөөлгү үеде «кара археологтар» дээр үрегдекчи кижилерниң Тываның девискээринде база тыптып турарын, олар төөгүнүң тураскаалдарына хора чедиреп эгелээни улуг дүвүрелди болдуруп турарын ол чугаалаан.

Төөгү болгаш культура тураскаалдарын камгалаар Бүгү-россияның хөй-ниити организациязының Тыва Республикада салбырының даргазы Василий Салчак «төгерики столду» киржикчилеринге «Төп Азия чоннарының культура-төөгүлүг өнчүзү: хөгжүлдениң кедизи болгаш камгалал-кадагалалдың айтырыглары» деп делегей чергелиг эртем-техниктиг конференцияның дугайында, катап тургустунган Бүгү-россияның төөгү болгаш культура тураскаалдарын камгалаар ниитилелиниң ажил-ижиниң дугайында чугаалап берген.

— Дөң-Терезиниң Сарыг-Даш деп черде кара даштарны эртем езугаар «кара яшма» азы «каратулит» деп адап турар. Яшма — минерал эвес, колдуунда кварц,

Бижикиг-Хаяда Кижжи-көжээ.

ның девискээринге чурттап чораан бурунгулары-с аң-мең, мал-маган дүрзүлери оюп, сиилбип артырып кааны кайгамчык. Венесуэладан, Норвегиядан тывылган ыңдыг кара даштарда оюп, сиилбип каан чүүлдер чок. Эдегей кавызында каратулиттин мөөң чыдымында баш бурунгаар чижек санаашкын-биле алырга, 474000 тонна курлавырлыг — деп, Василий Савинович солун тайылбырны кылгаш, төөгүнүң тураскаалдарын камгалаар талазы-биле чер-чер-

вилелди тургузуп, амгы үеде рисчи баазанын ажыдарлыын дыңнаткан. Туризмни дүп-сайзырадыры-биле колбюджеттеринге акша-хөренгылап, тускай эртемниглердири чугулазын, ол тала тускай структура, ведомстерек дээрзин бадыткап сан-

Чадаанада «Культура байлаа» төптүн директору Балчырак 2012 чылдың Төөгүлүг тураскаалдыг чергалаар албан чери тос хогузунда Чөөн-Хемчик кол девискээринге археолог базырыктарны ончалап хылоо хүннерге чедир билдир келген Хорум-Дагның даан талада хаяда чурумалдары канын, төптүн ылгавыр дон оон алганы безин ужурулгусонуургаткан.

Барыын-Хемчик кож школаларының төөгү башкыны, культура ажилдакчылар санал-оналдарын дыңнааш «төгерики столду» киржикчилериниң тураскаалдарын камгалап-кадагалаар талазы-биле улунизастыг ажил негетинип турар ону харыылаар күрүне а херек, кожуун, суур, суму зунге ниитилелдер азы чөөү тургузары чугула деп түнээ герик стол» үезинде кирген оналдар болгаш сумелериниң-Хемчик кожуун Хура чагырга черинче, сумуларни лээлекчилер хуралдары-нче кан. Барыын-Хемчик кож Хөй-ниити палатазының ке Б.С.Майныга төөгүнүң чаа каалдарын тывар ажилды калбартырын сумелээн.

«Төгерики столду» кирлери ажилын дооскаш, Шивээлиг-Дагда, Бижикиг-Хаяда тураскаал көжээлерже эскерлаан. Хүндүлүг аалчылары Биче-Аян-гатыда, Кыдыы-Шыраа-Булакта солун бижимелдер эмгежок. Дөң-Терезинде Сарыг-Даш деп черде кара даш тывылган. Ону Науменко адашкылар ажиткан. Даш бүрүзү чуруктуг, кайгамчык чер. Оларны камгалап-кадагалап, төөгүгө артырар ужурулгус бис. Ол үнелиг даштарның салым-чолун бир янзы шиитпирлээр үе келген — деп, долчузу-биле илеткээш, улаштыр сөстү Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының даргазы Х.Д.Монгушка сөстү берди.

Светлана БАЛЧЫРАК
«Шынның» кол

Авторнуң тырттырган тары.

«Төгерики столду» киржикчилери.

раскаалдары-биле кончуг бай-байлак чер. Ынчангаш туризмни сайзырадырына силерниң кожуун улуг үлүг-хуузу кириер дээрзинге идегеп турар бис. 2014 чылда Тываның Россияга каттышканындан бээр база Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 100 чылының байырлалдары болгай. Аңаа хөй чон, аалчылар кээр апаар. Оларга чүнү көргүзүп болур бис дээрзин бөгүн боданып, аалчыларны хүлээп алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, туризмни сайзырадып, оон акша-көпөөк кирип алырының аргаларын тывар ужурулгус бис. Ынчангаш бөгүн чыгып, арга-сүмө солчуп турары-с ужуру-даа ында — деп, Хонук-оол Доржуевич «төгерики столду» киржикчилерин чугааже чалады.

Төөгүнүң тураскаалдарын камгалаар талазы-биле күрүне албанының башкарыкчы специализи Омак Ондар РФ-тин чоннарының культура салгалдарына чүү хамааржырын, ону бойдус байлактары-биле дөмей камгалап-кадагалаары чугулазын тайылбырлаан. Тыва Республи-

халцедон болгаш оксидтерден азы демирниң гидрооксидтерден бүткен даг породазы болур. Ол дас кара даш бистиң чер-бөмбүрээ-вистиң үш-ле девискээринде бар: Мурнуу Американың Венесуэлада, Европаның Норвегияда болгаш Россияның Тывада. Ону соктап көөрге кыңгырткайнып турар, граниттен-даа кадыг даш. Ындыг кадыг, кара дашта чүгле бистиң Тыва-

Шивээлиг-Даг баарында көжээ-даш.

лерге оон ниитилелдерин тургузары, оон кежигүннерин шиилири чугулазын ончалап демдеглээн.

ТР-ниң Хөй-ниити палатазының кежигүнү Серенмаа Хомушку 1965 чылдан бээр өөнүн ишти-биле төөгүнүң тураскаалдарын камгалаар талазы-биле кылып чорудуп келген арга-дуржулганын чыылганнар-биле солуккан. Ол — Орус география ниитилелиниң кежигүнү. 2005 чылда хууда музейни Кунгуртуг суурда ажыдып алган. «Тарыс» деп солунну база үндүрүп турарын, Москвага биче буурай чоннарың съездинге «Ивижи аңчының эдилели» деп илеткелди кылганын, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Тоюу кожууннарда делгелгелиг аалдап четкенин сонургадып, арга-дуржулга солчур күзелдиг кижилер оон-биле электроннуг почта дамчыштыр-даа харылзажып болурун дыңнатты.

Барыын-Хемчик кожууннуң хүндүлүг хамаатыларының бирээзи Владимир Сагаанович Монгуш «төгерики столда» чугула айтырыгны чугаалажып турарын демдеглевашаан, боду кожуунга туризмни сайзырадыр талазы-биле тускай төле-

КАДАГАЛАП АРТТЫРАРЫ-БИЛЕ

ТГШИ-ниң аас чогаал секторунун ажил-корудулгазының кол угланышкыннарының бирээзи — чондан аас чогаал үлегерлери чыып бижир. Бо сорулга-биле секторнун эртем ажилдакчылары үргүлчү кожууннарже тус-тузунда азы коллективни-биле үнүп, тускай эртем экспедицияларын организастан эрттирип турар. Бо чылын элчеглиг эртем экспедициясы Тываның төп кожууннарының бирээзи Чаа-Хөлче чораан.

Чаа-Хөл база хөйге билдингир, сорулгазы кожуун-на болгай. Чо-боу дыка улуг эвес-даа болза, байлак, тараалаң оран дээр-бикини чаштар дээрден башка, кижик ховар. Бети дизе, сорулу үелерде ооң хову-шөл-үе тараан тарааны ажаарын-бүдүн республиканың киржип турган улуг улус утпаан, сактыр. Кожуундан үнген ат-алдарлыг келер-даа арбын. Маңаа чижек дээр эрткен чүс чылдың ортан беринде-ле тыва культураның буурап эгелзениниң дуга-даа чугааны эң баштай көдүрүп эртемденнер: Ш.Ч.Сат, Окур олар.

Сөөлгү үеде кожууннун де-кээринде туруп турар Саян-Шу-к суг шыгжамыры азы «да-ны» (чамдык аксы чидиг улус-дары-биле, «чыдыг хөөлбек-база ооң суу тыртыла бээр-ге, кээр Авыда-Бурганның чу-лын, Ажыг-Суг (Үүр-Сайыр-жор) аржаанын, Хемчик хем-нунда улуг даргаларының чы-нын адава-даа, чонга-жигир улус-ла болгай) аңнап, дыштанып кээп турары-н улустун чугаалашкан тура-жы бо-ла дыңнаар.

Чаа-Хөлге сонургал чүгле бо-бире кызыгаарлаттынмас. Ооң черлеринде таваржып турар санныг базарыктар база би-тик, бижик чок-даа көжээрлер-бурун шагда болаага болуп-ган чаа-дайын, тулчушкун-нун (улуг улустун тайылбыр-ы езугаар алырга, Чаа-Хөл-ге, чаа-дайын шөлү дээн утка-ыт чок херечилери канчап-турганчыг болбазыл!

Чаа-Хөл кожууннун база бир аржаан талазы — улустун ону-тулаш чурту» дижири. Шынап-шанда маңаа аныктар ара-ла чайгы үеде ойтулааштаар-тун неперенгей турганын-назылыг кижилер амга чедир-ип чугаалажыр. А ойтулааш-бир кол кезээ — удур-дедир-ыктыжыры. Ооң уламындан-чаа-хөлчүлөрниң кожамыктап-жыры, шынап-ла, аттыг улус-е-Хөлден үнеримде, чаап туруп-даа бе...» дээш, эгелзэн соон-ыма-даа аас аштырбас. Ын-чакко үе-шагның агымынын,-даралдың сайзыралының-биле шупту чүлдүн өскерлип-ири билдингир. Амгы үеде-турда чурттап турар чоннун-чугаалы кандыг байдалдыг?

Чыг-кандыг жанрлар колдап-жыры? Мындыг чижектиг айты-жарны өөренип көөрү-биле-малче айттаныптывыс. Чыг-жылыгысты кожуун төвү-сүрүрдан эгелеп алдывыс. Шанчы, Булуң-Терек-Дарга, Ак-Туруг сумула-арга-жылдадывыс. Суурлардан-арга-хоргазын тыптынып-чамдык малчын аалдарга-методивис. Чижээ, Хемчик-Улуг-Бук (өк-биле адаар-и), Биче-Бук деп черлерде

чайлагларга чордувус. Чүү деп чүү дээр боор, кайгамчыктыг чараш черлер чораан: езулуг-ла дываа-жаң ораны деп болур. Барган аалдарының ээлери улуг дарга-ларының кээп турары турлаан: «Дыка ырак эвесе, хем унун өрү-алзы» — диштилер. Ол черлерни

варжыр. Маадырлыг тоолдар база тоолдар, бир медээ берикчилери-ниң чугаалап эгелеп бар чорааш, сактып чадааш, сөөлүнде кыды-раашка бижип бергени «Дөң-Хө-жүк» деп тоолду санавакка, шуут чок. Кыска хуусаада чораан бол-гаш, бо жанрларның чогаалдарын сактыр, билер улуска ужурашпайн барганывыс чадавас. Ынчалзажок үениң аайы-биле ылаңгыя тоол-даар, тоолдажыр чорук барык-читкен болгаш, бо талазы-биле байдал кайда-даа дөмей апарган деп болур.

Экспедиция үезинде ужуражып чугаалашканывыс медээ берикчи-лери хөй кезин чаа-хөлчүлөр бол-ганда, бижиттинген чогаалдарның утка-шынары колдуу тус чер-биле

чивис Э.М.Норбу (алыс чурту — Кара-Тал) баштады кезек улустан бижиткенивис тоолчургу болгаш төөгү чугааларның утка-шынары колдуунда кожууннун янзы-бүрү черлери-биле (чижээ, Ажыг-Суг аржааны, Алага (Алага-Каккан) тайгазы, Турган-Арт, Чыткан-Арт, Чарынныг-Арт, Сүме-Бели, Оол-дуг-Хем, Кучун-Курат дээш, оон-даа өске) холбаалыг.

Экспедиция үезинде үстүнде адаанывыс Седип Монгушевич, Эриксон Монгушевич ышкаш, чер-чуртун чаңгыс борбак кодан чы-дыны арттырбайн, кайгамчык эки билер, сонургал, сагыш-сеткили кыптыгып, хайнып чоруур кижилер-ге эвээш эвес душтувус. Өлчей Ва-сильев Опаевич (84 харлыг), Кулча

тивис. База-ла чүү деп чүү дээр боор, долгандыр дүдүскектиг тайгаларга бүргеткен, чараш-ла оран чорду. Чүгле чедип алыры берге: орук-чири ар-тынныг, хем-суглуг. Катер хемге сөөрткен сал-биле Улуг-Хемни куду бир шак хире чорааш, аржаан чоогунга келген соонда безин катап маши-нага чүдүртүп алгаш, улаштыр чоруур. Ол аразы дыка узак эвес-даа бол, орук даглар аразы-биле эртер, ынчангаш хөлчөк кадыр. Ынчалза-даа аарыг-аржындан, хоочу-хораазындан адырлып, кадыын экижидип, дыштанып алыр дээн улуска ол хамаанчок: күш-хүнезинин, шуглак-дөжзэн туткаш, чоруп-ла олар. Чугаалажырга, кол-дуу ишти-баары аарып баксырааш, бо аржаанны ишкеш, экижээнин чугаалаар боор чораан. Эмчи дү-рүмү-биле алырга, та кандыг чүве, ынчалзажок ижин-хырынны арыг-лап турда, амыр-ла аржаан дээр.

Аржаанга кээревиске, ында чүгле Чаа-Хөл эвес, өске-даа ко-жууннарда, оон туржук, сонгаар-тан-даа келген улус эмненип, дыш-танып турар болду. Бис болур-чогуур аайы-биле аржаанчылар-биле ажилдап, бижидилгелерни кылдывыс. Ооң-биле кады тускай темаларга беседаларны органи-застан, элзэн каш ужуражылга-ларны эрттирдивис. Орай дүнеге чедир уламчылап турган бо ужура-жылгаларга чыылган чон улуг, бичи чокка идепкейли-биле кир-жип, санал-оналын солчуп турду. Ылаңгыя аржаанның чыл эрткен-тудум, улам үрелип, бокалып ту-рарын, келген чондан акша-көпеек чыгдынып турза-даа, өскерилген чүүл барык чогуң чаңгыс эвес кижик чугаалады. Кам-хайыра чок аажы-лап, казып-каскаппаа каапканының түннелинде шаанда оранчок куду-ладыр агып бадып чыткан аржаан (бо дугайында тус черниң хоочун чурттакчызы Д.С.Кулча, бичизин-де Сүт-Хөлден маңаа кээп турган Дунгаа Монгуш, Махаранзаа Хер-тек угбашкылар болгаш өскелер-даа биске чугаалады) ам мырыңай соглуп, чиде бээриниң кырында келген!..

Аржаанчылар-биле мындыг чижектиг айтырылгарны чугаала-жырындан аңгыда, оларның ыры-шоорун дыңнап сонургададывыс. Тыва черле ыраажылар-биле бай-лак чер-ле болгай: маңаа база чаң-гыс эвес кижини магадап хан-мадывыс. Чүгле оларның ырлап турар ырларының аразында улустун ырлары чок бооп турарын эскердивис. Моон-биле холбаштыр көөрге, черле сөөлгү үелерде улустун ырларын, ооң иштинде өпей ырлары ырлажыр улус дыка ховартаан. Ол ышкаш кожамык аялгалары база утундуруп бар чыдар деп болур. Ону улустун кожамыктарны колдуу чаңгыс аай аялга-биле ырлап турары, оон туржук аялгалап ырлап шыдавайн, анаа чугаалап эгелзери херечилеп турар.

Амгы үеде аас чогаалы хүн бү-рүнүн амыдыралында шаандакызы ышкаш идепкейлиг ажыглаттын-майн турары билдингир. Ынчалза-жок чон аразында аас чогаалы би-лир улусту тодарадып, оларның сактып чорууру чогаалдарын би-жидип, төөгүге кадагалап артты-рары тоң чугула. Ынчангаш бо та-лазы-биле ажил ам-даа улам-чылаар.

Маргарита КУНГАА.

Экспедицияның киржикчилери Ажыг-Суг аржаанында.

шилип алганы анаа эвес хире чораан: ындыг чараш черлер, шы-нап-ла, ховар. Ооң кадында аң-мең-ниг, балык-байлаңгы: аңнап-даа болур, балыктап-даа болур. Бис ол черлерниң деңеп четпес чаражын магадаанывыстан: «Моон мурнун-да Чаа-Хөлдү көргөн мен» деп санап чорааным хей чүве-дир оң. Ол дээрге анаа хову талазы ыш-кажыл. Чаа-Хөлдүн эң чараш чер-лери мында чүве-дир. Езулуг Чаа-Хөл бо ышкажыл!» — деп, мурнун былаажып чугаалажып-даа тур-дувус.

Он хонук дургузунда хөй-хөй кижилер-биле ужуражып чугаа-лаштывыс. Кижик бүрүзү биске аас чогаал үлегерлери сактып чугаа-лап, күүседип берип шыдава-даа, ниитизи-биле олча-омаавыс хоомай болбады: ийи чүс ажыг-янзы-бүрү жанрларның чогаалда-рын база тус черниң диалектизи, төөгүзү, этнографиязы-биле хол-башкан чамдык материалдарны бижидип алдывыс.

Чыып бижээнивис аас чогаал үлегерлерин жанр аайы-биле сай-гарып көөр болза, сөөлгү чыл-дарда өске кожууннарда эрткен экспедицияларның түннелдеринден улуг-ла ылгалбайн турар. Эң хөй таваржып турар жанр — кожамык. Ооң соонда тоолчургу болгаш төөгү чугаалар. Улаштыр алгыш-йөрээлдерни адап болур. Ырлар, тывызыктар, үлегер домак болгаш чечен сөстөр, дүрген чугаа ышкаш жанрларның үлегерлери, мурнунда адаттыг хевирлерге бодаарга, эвээш, харын-даа ийи-чаңгыс та-

холбаалыг. Ону чүнүң-даа мурнун-да ыры, кожамык жанрындан то-даргай көрүп болур. Чижээ,

Каш-ла хойну кадарарда,
Кадар оъттук Сүме-Бели.
Эвээш хойну кадарарда,
Эм-не оъттук Сүме-Бели.

Эглип-эглип бады келген
Экти бедик Сүме-Бели.
Эдзэнейде чурттап олар
Элбек Түлүш даайларым.

Барып-барып бады келген
Бажы бедик Сүме-Бели.
Баарын ойда чурттап олар
Бай-ла Түлүш даайларым.

Каш-ла хойну кадарарда,
Кадар оъттук Сүме-Бели.
Кадар оьдун, эм-не оьдун
Калчаа далай дуглай берди.

Эвээш хойну кадарарда,
Эм-не оъттук Сүме-Бели.
Эм-не оьдун, кадар оьдун
Эзрем далай дуглай берди.

Мындыг чижектиг кожаң ырлар Ч.Х.Даржай, Ч.Э.Шактар, Д.Х.Даг-ба, Н.К.Кенден, Л.Б.Тюлюш, С.С.Солдуп, К.Б.Дугаржап, В.М.Тю-люш, А.С.Самба ышкаш медээ берикчилериниң репертуарында кол черни ээлеп турар.

Бо жанр-биле чергелештир тоолчургу болгаш төөгү чугаалар-ны онзагайлап демдегледип болур. Ак-Туругда чурттап олар медээ берикчиси С.М.Сангаажан, Чаа-Хөлдө чурттап олар медээ берик-

Долума Сатовна (82 харлыг) баш-таан улуг назылыглардан (сөс ка-дында чугаалаарга, кожуунда се-зен харны ашкан кижилерниң элзэн бары бисти кайгатты, чүге дээр-ге чамдык черлерге чоруурга, ол хире хар-назылыг улус көңүс ты-вылбас чүве болгай) эгелзэш, аныктарга чедир черле кымны кым дээрли аан! Школачылардан-даа биске улустан дыңнааш, сак-тып алганы чогаалдарын чугаалап, кожамыктап ырлап берген улус бар. Ол дээрге, чижээ, Чаа-Хөл школазының өөреникчилери Саян Чозуту, Эрес Балдан олар.

Чаа-Хөл суурга ажилдап турган хонуктарывыста «кожуун хамы» Хам-Кадай-биле (паспорт езугаар ат-сывы — Монгуш Клара Чадан-ооловна) база ужуражып, кады ажилдаар аас-кежиктиг болдувус. Чеден хар ажа-даа берген болза, даштындан көөрге, ол хире хар-назын бээр-даа хире эвес, аныксыг, чугаакыр, хүн-дүлээчел аажы-чаңгыг хамывыс хостуг үе-шагы чок-даа болза, бисти хүлээп ал, дилзэвис езугаар, чамдык хамнаар аргаларын көргү-зүп, тускай езулалдарны эрттирди. Шаңчыда чурттап олар хам Сергей Чудан-оолович Кыргыс-биле база ол янзылыг ажилдап, чамдык хайгааралдарны кылдывыс.

Ол-бо суурларга азы аалдарга албан-биле адап-сурап четкенивис чамдык улус аржааннап чоруй бар-ган боорга, чайгы үеде аржааннар-да чоннун черле хөй боорун база аңаа ажилдап болурувусту бо-дааш, Ажыг-Суг аржаанынга чет-

СЛУЖБА ПО ВЕТЕРИНАРНОМУ НАДЗОРУ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА ПРИКАЗ

от "12" сентября 2012 г. г. Кызыл №97

О внесении изменений в Административный регламент службы по ветеринарному надзору Республики Тыва по представлению государственной услуги "Организация приема граждан, своевременного и полного рассмотрения их обращений, поданных устной или письменной форме, принятие по ним решений и направление ответов в установленный законодательством Российской Федерации срок".

1. Внести в Административный регламент службы по ветеринарному надзору Республики Тыва по представлению государственной услуги "организация приема граждан, своевременного и полного рассмотрения их обращений, поданных в устной или письменной форме, принятие по ним решений и направление ответов в установленный законодательством Российской Федерации срок", утвержденный приказом от 01.06.2012г. №61 следующие изменения:

1) пункт 2. Изложить в следующей редакции: "Положения Регламента распространяются на все устные обращения, обращения, поступившие в письменной форме, индивидуальные и коллективные обращения граждан (далее — обращения) и не распространяются на взаимоотношения граждан и службы в процессе реализации службы иных государственных услуг";

2) пункт 10. Изложить в следующей редакции: "Письменное обращение подлежит обязательной регистрации в службе в течении трех рабочих дней с момента поступления в службу";

3) пункт 15. Изложить в следующей редакции: "Обращения, направленные в службу выше-

стоящими органами с контролем исполнения, рассматриваются в сроки, установленные ими, или в сроки, установленные руководителем службы по ветеринарному надзору Республики Тыва (далее — руководителем) либо его заместителями (далее — руководством службы). Письменное обращение рассматривается в течение 30 дней со дня его регистрации";

4) пункт 20. Изложить в следующей редакции: "Основанием для предоставления государственной услуги является направленное в службу письменное обращение, а также предоставленное на личном приеме обращение гражданина";

5) абзац первый, пункт 26. Изложить в следующей редакции: "ответ на обращение не дается в следующих случаях:";

6) в пункте 29. Слова "1 рабочий день" заменить словами "три рабочих дня";

7) абзац третий, пункт 39. Изложить в следующей редакции: "получать полную, актуальную и достоверную информацию о порядке предоставления государственной услуги";

8) абзац четвертый, пункт 39. Исключить.

9) абзац пятый, пункт 39. Изложить в следующей редакции: "представлять дополнительные документы и материалы либо обращаться с просьбой об их истребовании";

10) абзац третий, пункт 40. Изложить в следующей редакции:

"запрашивает, необходимые для рассмотрения обращения документы и материалы в других государственных органах, органах местного самоуправления и у иных должностных лиц, за исключением судов, органов дознания и органов предварительного следствия";

11) пункт 5, 23, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 62 — исключить.

Руководитель Службы по ветеринарному надзору Республики Тыва А. М. СААЯ.

Чоннуң чаңгыс деминиң хүнү байырлаарыңга тураскааткан республика хемчеглериниң пл

Ноябрь 1-де

Тываның күрүне филармониязының 44-кү концерт сажыдышкыны — В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга 18

Ноябрь 1-2-де

1995-1998 чылдарда төрүттүнген оолдар аразыңга тыва команда аайы-биле бирги чер дээш маргылдаа — "Сүбедө 10.00 шакта.

Ноябрь 2-де

Национал культураларның "Найырал-2012" хоорай форуму культура төвүнге 11.00 шакта.

Национал культураларның "Евразия" фестивалы чогаадылга бажыңыңга 15.30 шакта.

Ноябрь 2-3-те

ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө ведомство иштинде организацияларның аразыңга 6 маргылдаа — Республиканың медицина колледжизиниң 10.00 шакта.

Ноябрь 3-те

Чоннуң чаңгыс деминиң хүнүңге база "17-ги регионнуң валы" республика төлөвилелиниң кино-видео уран чогаады бирги республика фестивалы — Барыын-Хемчик кожуунуң Мажалыкта Культура бажыңыңга.

Чоннуң чаңгыс деминиң хүнүңге тураскааткан байыр — "Енисей" Культура бажыңыңга 14.00 шакта.

РФ-тиң ИХЯ-ның тургустунганындан бээр 90 чылыңга чон чаңгыс деминиң хүнүңге тураскааткан полиция ажылының ортузунга уран чогаадылга фестивалы — Орус төвүңге 15.00 шакта.

Ноябрь 4-те

Эштинге маргылдаа — И. Ярыгин аттыг спорт комплексинге 10.00 шакта.

Штанга көдүреринге маргылдаа — И. Ярыгин аттыг спорт комплексиниң белеткел залыңга 10.00 шакта.

Ушуга маргылдаа — И. Ярыгин аттыг спорт комплексиниң залыңга 10.00 шакта.

Чоннуң чаңгыс деминиң хүнүңге тураскааткан байыр — Арат шөлүңге 12.00 шакта.

"Делегей чоннарының танцылары" оюннар программасы Спортчу болгаш улустуң оюннары: 1) хендир тыртары (херээжен); 2) дагестан чоннуң оюну "Аржыылды көдү аразыңга"; 3) орус чоннуң оюну "Сырттыктар-биле тул (уругларга); 4) осетин чоннуң оюну "Эгир ажык октаары" (хер ортузунга); 5) тыва чоннуң оюну "Аргамчы октаары" (эрлер — Арат шөлүңге 13.00 шакта.

Национал чемпионның делгелге-ярмарказы — Улусчу чогаадылга 13.30 шакта.

Национал культураларның "Найырал-2012" хоорай фестивалының гала-концерти — Улусчу чогаадылга 14.00 шакта.

Ноябрь 8-те

"КВН-ниң төрүттүнген хүнү" концерт — Улусчу чогаадылга 19.00 шакта.

Ноябрь 9-та

Дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң лериниң, сургуулдарының ортузунга национал культур "Евразия - Россия төөгүзүнүн изи-биле" деп фестиваль чогаадылга бажыңыңга 13.00 шакта.

"Делегейниң картасы" Бүгү-российжи төлөвилелдин тациязы — Улусчу чогаадылга бажыңыңга 14.30 шакта.

ЧАРЛАЛ

"Цеченлиң" хүрээзи лама сагыл-саңмаар четтирип алганында Бурган Өөрединиң шингээдир сорулгалыг өөрениринче чалап тур.

Шилиттинген кижилер эге белеткелди Тывага эрткеш, Индияга "Гоман" дацанга өөредилгезин уламчылаар. Орук виза алырын, стипендияны долзуу-биле "Цеченлиң" хүрээзи Өөренир кижиге негелделер:

1. Угаан-сарылы, мага-боду кадык-шыырак;
2. Лама сагылды бүгү чуртталгазында ылап сагыл шийтирнэ боду хүлээп алган (ада-иезиниң азы азырап турар) албадалы-биле эвес;
3. Назыны 15-тен 25 харга чедир;
4. Хоойлу-дүрүмү хажытпайн турар;

Өөренир сонургалдыг кижиге хыналда чугааны ноябрь чедир эртип алыр. Кичээлдер ноябрьның 15-те эгелээр. Харылзажыр тел: 8-923-2641199

"Цеченлиң" хүр

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үең экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ ВЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН ниитизи-биле

175 дөрбелчин метрден 201 дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каъттан тургустунган, белен тудуп каан коттедж бажыңарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

Садып алырының дугайында «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң 8-905-920-41-01, 8-923-268-90-73;

«Московский №1» чуртталга-тудуг кооперативиниң 3-45-00, 8-913-343-70-05 телефоннарынче долгап болур.

ШЫН

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы. Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторунуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru; КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7680. Чагыг 127. Номери парламатке дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 406038104000000000263
Корр.сч.т. № 301018105000000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникадырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикасының эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың март 12-де эде бүртү Херечилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодалдары редакция туружу-биле дүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өскө фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.